

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ KARS'A YAPILAN KAMU HARCAMALARI



Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari
Bilimler Fakültesi
KAÜ İİBF Dergisi Cilt,
8, Sayı 15, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Makale Gönderim Tarihi: 04.08.2016 Yayına Kabul Tarihi: 18.02.2017

İlyas TOPÇU
Yrd. Doç. Dr.
Kafkas Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi,
ilyastopcu@hotmail.com

ÖZ Kırk yıl boyunca Rus işgalinde kalan ve Milli Mücadele yıllarında Ermeni mezalimine maruz kalan Kars ve çevresindeki ekonomik hayat kurtuluşu takiben canlanmaya başladı. Cumhuriyet hükümeti tüm ülkede olduğu gibi, Kars'ta da ekonomik hamlelere büyük önem verdi. Bir taraftan tarım ve hayvancılık sektöründe ciddi adımlar atılırken, diğer taraftan da sağlık ve eğitim alanında hamleler yapılmaya başlandı. II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan ekonomik sıkıntılar ve savaş sonrası dönemde yaşanan gelişmelerin ardından, 1946'da kurulan Demokrat Parti 1950-1960 yılları arasında on yıl boyunca tek başına iktidar olabilme başarısını gösterdi. DP döneminde ülke genelinde sağlıktan eğitime, diyanetten tarıma çok ciddi adımlar atıldı ve harcamalar yapıldı. Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950-1960 döneminde Kars'ta da bu alanda önemli gelişmeler yaşandı.

Anahtar kelimeler: Kars, demokrat parti, kamu harcamaları

Jel kodları: Z12, Z19, R58

Alanı: Siyaset bilimi ve kamu yönetimi

Türü: Araştırma

DOI:10.9775/kauiibfd.2017.007

Atıfta bulunmak için: Topçu, İ. (2017). Demokrat parti dönemi Kars'a yapılan kamu harcamaları, *KAÜİİBFD* 8(15), 129-149.

THE PUBLIC EXPENDITURES IN KARS IN DEMOCRAT PARTY PERIOD



Kafkas University
Economics and Administrative
Sciences Faculty
The Journal of KAU IIBF
Vol. 8, Issue 15, 2017
ISSN: 1309 – 4289
E – ISSN: 2149-9136

Article Submission Date: 04.08.2016

Accepted Date: 18.02.2017

İlyas TOPÇU

Asst. Prof.
Kafkas University
Faculty of Economics
and Administrative
Sciences
ilyastopcu@hotmail.com

ABSTRACT

After the sufferings from forty years of Russian invasion and being subjected to atrocities committed by Armenians in National Struggle years, the economic life of Kars and its environment began to recover following the liberation. The Republican government has attached importance to economic moves in Kars as well as over the whole country. While serious steps were taken in the agricultural and livestock sectors, on the other hand significant moves began to be made in health and educational fields. The Democrat Party which, established in 1946 in the wake of the economic difficulties experienced in World War II years and developments, took place in post-war period between 1950 to 1960 when it took power alone for ten years,. During the DP period, serious steps were taken and expenditures were made across the country from health to education and from religion to agriculture. In period of DP between 1950-1960, significant improvements in those realms were experienced in Kars as well.

Keywords : Kars, democratic party, public expenditures

Jel codes: Z12, Z19, R58

Scope: Political science and public administration

Type: Research

Cite this Paper: Topçu, İ. (2017). The public expenditures in Kars in democrat party period, *KAUJEASF* 8(15), 129-149.

1. GİRİŞ

Türkiye’de İkinci Dünya Savaşı tehlikesi nedeniyle aktif nüfusun silâh altına alınması, tarımsal ürünlerin arzını azaltıp, ekonomiyi olumsuz yönde etkiledi. Bu dönemde ordunun bakım, iaşe ve askeri malzeme ihtiyacı, savunma harcamalarını artırarak bütçe dengesinin bozulmasına neden oldu. Savaş nedeniyle ithalatın azalması, gümrük vergisi vb. gelirleri de azalttığından, bütçe açığını finanse etmek amacıyla yeni vergiler ihdas edildi. Böylece Türkiye, İkinci Dünya Savaşına katılmamasına rağmen savaşın etkilerini ağır bir biçimde hissetti (Takım, 2012, s. 158-159).

Savaş sonrası dönemde, 1948 yılı hesaplamalarına göre, Türkiye’nin millî geliri kişi başına 360 TL’dir. 1950 yılında Türkiye’nin 775 milyon TL (190 milyon dolar) borcu ve 4 tonu rehinde bulunan 137 ton altın stoku vardır (Albayrak, 2002, s. 855). Mahmut Goloğlu II. Dünya Savaşı’nda CHP’nin izlediği politikalar sonucu ülkenin içine düştüğü durumu: “...hayat pahalılığı, geçim sıkıntısı, adam başına 125 gr. ekmeğin aile sofrasında paylaşılmasının üzüntülerine II. Dünya Savaşının Türkiye’yi de etkileyen bunalımları eklenmiştir... Tüm ulus ne olursa olsun Halk Partisini iktidardan uzaklaştırmak hevesine kapılmıştı” şeklinde özetlerken, o dönem ülkenin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntıları da ifade ediyordu (Arslan, 2014, s. 223).

14 Mayıs 1950 seçimleriyle beraber Türkiye’de bir devir kapandı ve yeni bir devir açıldı. 27 yıllık CHP iktidarından sonra 1946 yılında kurulan Demokrat Parti iktidara geldi. 1950-1960 yılları arasında Demokrat Parti döneminde Türkiye’de uygulanan iktisat politikasının temel amaçları; iç ve dış ticarete iç serbest piyasa koşullarının egemen kılınması, özel girişimciliğin her düzeyde desteklenmesi, geliştirilmesi, genel olarak devletçiliğin ve özellikle sanayi kesiminde kamu yatırımlarının sınırlandırılması, tarımda makineleşme ve karayolu ulaşımına öncelik verilmesi, kamu yatırımlarının karayolu ulaşımı ve enerji gibi alt yapı yatırımlarına yöneltilmesi ve yabancı yatırımların özendirilmesi olarak özetlenebilir (Tokatlıoğlu & Öztürk, 2008, s. 156).

Demokrat Parti, devletin ekonomik hayata müdahalesini yoğun olarak eleştirirken, ekonomik kalkınmanın özel sektör eliyle gerçekleşeceğini savunmaktaydı. Daha iktidarının ilk yıllarında ithalata getirilen kısıtlamalar kaldırıldı, kredi faizleri düşürülerek özel sektörün daha fazla kredi kullanımına teşvik edilmesi amaçlandı. Bu dönemde yabancı sermaye girişini teşvik etmek amacıyla ilk kez yasal mevzuat oluşturuldu ve KİT’lerin (Kamu İktisadi Teşebbüsleri) özel sektöre devri öngörüldü. (Takım, 2012, s. 159).

Başbakan Adnan Menderes 30.03.1951 tarihinde TBMM’de açıkladığı İkinci Menderes Hükümeti programında, "*Devlet işletmeciliğinin sadece ana sanayiye taalluk eden işlerle amme karakterini haiz işlere hasredilmesi ve*

bunlar haricindeki sahalarda yeniden iktisadi teşebbüslere girişilmesi, evvelce muhtelif mülahazalarla devlet tarafından kurulmuş işletmelerden bu ölçüye uymayanlarında bir plan dahilinde peyderpey hususi teşekküllere devrine çalışılacaktır” demektedir.(TBMM Tutanak Dergisi, 1951, s. 63) Demokrat Parti, daha önceleri yapılan gereksiz müdahalelerin ekonomik aktiviteyi bozduğunu ileri sürerek, yabancı sermaye girişini ve kamuya ait fabrikaların özel sektöre devrini öngörüyordu. Yani kısaca liberal bir politikayı savunuyordu(Takım, 2012, s. 159).

2. DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ KAMU HARCAMALARININ KARS'TA SEKTÖRLER İTİBARIYLA DURUMU

2.1. Sağlık Hizmetleri Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

Demokrat Parti'nin ikinci büyük kongresinde (1949) kabul edilen tüzük ve programında sağlık işleri 87. madde ile ele alınmaktadır. Bu maddeye göre: *“Nüfusumuzun ve istihsal kudretimizin çoğalması davasında büyük bir amil olan umumi sağlık işlerimiz, artan bir hızla ve planla yürütülmek ihtiyacındadır. Bunun için, bütçeden yeter tahsisat ayrılmasını, sıtma başta olmak üzere millî bünyeyi kemiren bütün hastalıklarla esaslı surette mücadele imkân ve vasıtalarının sağlanmasını ve bu maksatla, ilgili bakanlıklar ile de işbirliği yapılmasını, partimiz, memleketin en büyük ihtiyaçlarından sayar (DP Tüzük ve Programı, 1949, s. 72-73)”* denilmektedir.

Bu doğrultuda, 1950'de 1.487.208.563 liralık devlet bütçesinin 60.615.522 lirası Sağlık Bakanlığı'na ayrıldı. 1955'te 2.940.727.278 olan devlet bütçesinden 152.463.881 lira, 1960'ta da 7.266.965.000 lira olan devlet bütçesinden 382.762.029 lira Sağlık Bakanlığı'na ayrıldı. Sağlık Bakanlığı bütçesinin devlet bütçesine oranı 1950'de % 4.07, 1955'te %5.18 ve 1960'ta %5.27 olarak gerçekleşti (Ak, 2002, s. 426).

Cumhuriyet döneminde yapılan yatırımlardan başka, 1946-1960 döneminin başlarında doğu illerinde yapılan kamu harcamaları genel ortalamanın üzerinde gerçekleşti. (Aşgın, 2000, s. 167).

Demokrat Parti döneminde ülke genelinde sağlık alanında yapılan kamu harcamalarındaki artış Kars'a da yansdı. Buna göre, 1946-1950 döneminde Sağlık Bakanlığı eliyle Kars'a yapılan kamu harcamaları 1.026.378.34 TL iken, bu rakam 1951-1955 döneminde 3.167.629.20 TL'ye, 1956-1960 döneminde de 9.148.339.24 TL'ye yükseldi. 1946'dan itibaren yaşanan artış, 1956-1960 arası dönemde üç katı olarak gerçekleşti.

1946-1950 döneminde Kars'ta kişi başına düşen sağlık harcaması 2.69 TL iken, 1951-1955 döneminde bu rakam 7.72 TL'ye ve en çok harcamanın yapıldığı 1956-60 döneminde ise 18.75 TL'ye yükseldi (Aşgın, 2000, s. 174).

Tablo 1: 1946-1960 Yılları Arası Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Eliyle Yapılan Kamu Harcamaları

Yıllar	1946-1950		1951-1955		1956-1960	
	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran
Kars	1.026.378.34	%1.19	3.167.629.20	%1.32	9.148.339.24	%1.35
Doğu İlleri	22.213.042.63	%18.60	48.567.652.02	%15.94	125.618.343.70	%15.29
Ülke Geneli	119.965.208.67	%100	304.716.632.62	%100	821.666.226.62	%100

Kaynak: (Aşgın, 2000, s. 170-174)

Kars'ta Cumhuriyetin ilanından sonra sağlık alanında günden güne ihtiyaçların giderilebilmesi için çalışmalar yapıldı. Tuzluca ve Iğdır ilçelerinin de Kars'a bağlanması ile on ilçeli olan Kars'ta hükümet doktoru sayısı 3'e yükseldi. 1935 yılında yeni atanan beş doktorla ilçeler dolduruldu. Aynı yıl Arpaçay ve Çıldır'da birer dispanser açılarak çalışmalarına başladı. Genel denklige bağlı 10'u kadın, 10'u da çocuk hastalıkları ile ilgili 20 yataklı doğum ve çocuk bakımevi 1929 yılının sonlarına doğru açıldı (BCA, 030.10.65.433.3.1.). 1932 yılında 50 yataklı olan memleket hastanesi 1933 ve 34 yılında 25 yatağa indirildi. ¹

1946 yılında II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Kars'ta toplam 80 yataklı 2 hastane bulunmaktaydı. 1950 yılında Demokrat Parti iktidara geldiğinde hastane sayısı 3'e, yatak sayısı ise 115 çıkartıldı 10 yıllık DP iktidarı süresince sağlık alanında yapılan yatırımlar ve harcamalar neticesinde 1960 yılı itibariyle hastane sayısı 12'ye, yatak sayısı da 350'ye yükseldi (DİGM, 1951, s. 155-DİGM, 1960, s. 120).

Tablo 2: 1946-1960 Yılları Arasında Kars'ta Ayakta ve Yatarak Tedavi Görenler²

Yıllar	Hastane sayısı	Yatak Sayısı	Yatakta Tedavi gören	Ayakta Tedavi Gören	Toplam
1946	2	80	1. 551	9. 850	11. 401
1947	2	80	1. 600	9. 126	10. 726
1948	2	80	2. 007	12. 542	14. 549

¹ Ülkede zührevi hastalıkların günden güne artması sebebiyle frengi ve belsoğukluğuna tutulan hastaların, hastalıklarını halka bulaştırmaması için, 15 Temmuz 1935 tarihinden itibaren beş yatak açıldı." BCA, 030.10.65.433.3.1.

² "Rakamlar devlet hastaneleri ve özel idareye ait hastanelerin istatistiklerinin toplamıdır. (Özel idareye ait hastaneler 1947'den sonra Bakanlığa ait hastaneler arasına alınmıştır.)"

1949	2	90	1.931	6.887	8.818
1950	3	115	2.224	6.949	9.173
1951	3	115	2.207	10.342	13.549
1952	5	170	3.803	15.027	18.830
1953	6	195	5.904	21.525	27.429
1954	4	230	6.519	23.379	29.898
1955	5	260	7.315	30.134	37.449
1956	8	290	7.114	25.035	34.149
1957	8	290	8.187	31.117	39.304
1958	8	305	9.353	36.377	45.730
1959	9	315	7.606	24.575	32.181
1960	12	350	9.170	32.176	41.346

Kaynak: (DİGM, 1950, s. 73 ve DİGM istatistik verilerinden faydalanılmıştır)

Sağlık alanında yapılan yatırım ve harcamalar, sağlık personeli sayısında da artışı beraberinde getirdi. Demokrat Parti döneminde Kars'ta doktor, hemşire ve dişçilerin en çok görev yaptığı yıllar 1952 ile 1955 yılları arası dönemdir. 1951 yılında Kars'ta toplamda 40 doktor görev yapmaktaydı. Bunların 19'u asker 21'i sivilidir. Asker olarak görev yapanların 5'i uzman 14'ü pratisyendir. Sivil doktorların ise 5'i uzman 16'sı da pratisyendir (DİGM, 1951, s. 151). 1959 yılına gelindiğinde Kars'ta 23'ü uzman, 37'si pratisyen olmak üzere 60 doktor görev yapmaktadır (DİGM, 1959, s. 129). Yıllara göre görev yapan doktor sayılarına baktığımız zaman düzenli bir artıştan bahsetmek mümkün değildir. 1955 yılına kadar sürekli artan doktor sayısında 1956 yılında ciddi düşüş yaşanmıştır. Ardından iki yıl sayılar artsa da 1959 yılında Kars'ta görev yapan doktor sayısı neredeyse 1952 yılındaki rakamlara geriledi. Tablo 3'te de görüleceği üzere, 1950 ile 1960 yılları arasında dişçi ve hemşire sayılarındaki artış ve azalmalarda çok fazla uçurum görülmezken (1954 yılı hariç), eczacı sayısında 1954 yılından sonra büyük azalma görülmektedir. Sağlık memurlarında da düzensiz artış ve eksilmeler görülmektedir. Düzenli olarak sadece ebe sayısında artışın yaşandığını söyleyebiliriz. 10 yıllık dönemde tabloda dikkat edildiğinde göze çarpan önemli hususlardan birisi de 1954 yılının hemen hemen bütün sağlık personeli branşlarında Kars'ın en iyi durumda olduğu yıl oluşudur.

Tablo 3: 1950-1960 Yılları Arasında Kars'ta Sağlık Personeli Sayıları

Yıllar	Hastane Sayısı	Doktor	Dişçi	Hemşire	Sağlık Memuru	Ebe	Eczacı
1951	3	40	5	2	78	6	7
1952	5	61	6	5	63	1	10
1953	6	62	6	3	50	14	10
1954	4	96	12	13	50	13	14
1955	5	93	8	5	64	17	8

1956	8	61	7	5	78	17	6
1957	8	64	4	6	60	22	6
1958	8	69	3	9	35	15	7
1959	9	60	9	7	55	34	8
1960	12	48	6	8	55	30	8

Kaynak: (DİGM, 1950, s. 129-132 ve DİGM verilerinden faydalanılmıştır)

2.2. Asayiş Hizmetleri Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

1946-1950 yılları arasında emniyet ve asayiş alanında ülke genelinde yapılan kamu harcaması miktarı 260.505.798.89 lira olarak gerçekleşti. Bu ayrılan bütçe içerisinde Kars'a yapılan harcama miktarı ise % 1.47 oran ile 3.817.300.02 lira ve kişi başına düşen miktar 10.01 liradır. Bu alanda yapılan harcama ülke geneli ve doğu illeri genel ortalamasının altındadır. 1951-1955 yılları arasında aynı kalemde yapılan harcama miktarı ise ülke genelinde 376.809.194.55 lira olarak gerçekleşirken, Kars'ın bu harcamalar içerisindeki payı 4.867.138.01 liraya yükseldi. Kişi başına düşen miktar da 11.86 liraya yükseldi. Son olarak 1956-60 yılları arasında ülke geneli asayişe yapılan kamu harcamalarının miktarı ülke genelinde 912.516.356.67 lira oldu. Aynı dönem Kars'a asayiş alanında yapılan kamu harcamalarının miktarında DP döneminin en yüksek seviyesinde gerçekleşti ve il geneli 9.847.016.59 liraya, kişi başına düşen miktar ise 20.18 liraya yükseldi (Aşgın, 2000, s. 130-133).

1946-1960 yılları arasında Kars vilayeti sınırlarında emniyet ve asayişe ayrılan bütçe yukarıda belirtildiği gibidir. 1946-1960 yılları arasında Adalet Bakanlığı eliyle Kars'a yapılan kamu harcamalarına baktığımız zaman, 1946-1950 yılları için 1.726.528.99 TL, (kişi başı harcama 4.53 TL) 1951-1955 yılları arası için 3.643.639.16 TL (kişi başı harcama 8.88 TL), 1956-1960 yılları arası içinse 7.752.084.93 TL (kişi başı harcama 15.89 TL) harcama yapıldığını görmekteyiz (Aşgın, 2000, s. 149-153).

Tablo 4: 1946-1960 Yılları Arası Adalet Bakanlığı Eliyle Yapılan Kamu Harcamaları

Yıllar	1946-1950		1951-1955		1956-1960	
	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran
Kars	1.726.528.99	%1.19	3.643.639.16	%1.32	7.752.084.93	%1.35
Doğu İlleri	21.792.417.42	%15.07	41.927.289.01	%15.15	84.008.931.89	%14.62
Ülke Geneli	144.631.644.08	%100	276.822.054.65	%100	574.566.671.69	%100

Kaynak: (Aşgın, 2000, s. 149-153)

Tablo 5: Kars Ceza Mahkemelerinde Görüşülen Dava ve Hüküm Sayıları

Yıllar	Mahkumiyet	Beraat	Tecil vs.	Toplam
1949	1.768	1.082	1.452	4.302
1950	1.028	752	4.386	6.166
1951	1.764	1.097	828	3.689
1952	1.347	814	581	2.742
1953	1.195	531	603	2.329
1954	823	574	1.853	3.250
1955	1.060	746	745	2.551
1956	1.075	840	1.618	3.533
1957	806	884	681	2.371
1958	684	762	1.228	2.674
1959	1.139	690	619	2.448

Kaynak: (DİGM, 1951, s. 138 ve DİGM verilerinden faydalanılmıştır)

2.3. Eğitim Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

1946 yılında Türkiye genelinde mevcut 40.000 köyden 7.000'inde bir ya da birkaç öğretmenin ders verdiği okul, 6.300'ünde eğitimcilerin ders verdiği okul olmak üzere toplam 14.000 köyde okul vardı. Geriye 36.000 okulsuz köy kalmaktaydı. Şehir ve kasabalarda ilköğretim ancak % 80 oranında yaygınlaştırılabilmişti (Aşgın, 2000, s. 154).

Demokrat Parti döneminde okullaşma oranlarında yıldan yıla artış yaşandı ve bu artış öğrenci ve öğretmen sayısına da yansdı. 1946-1947 yılında 15.131 olan okul sayısı DP'nin iktidara geldiği 1950 yılında 17.428'e ulaştı. On yıllık DP iktidarı döneminin sonunda ise 21.323'e kadar yükseldi. Yine DP'nin iktidara geldiği dönem 35.870 olan öğretmen sayısı 1960 yılında 51.388'e, 1950'de 1.616.626 olan öğrenci sayısı da 2.564.195'e ulaştı (DİGM, 1959, s. 145).

Demokrat Parti ilk etapta okur-yazar sayısının artırılmasını hedeflediği için en fazla ilköğretime önem verdi. Resmi rakamlar incelendiğinde açık bir şekilde köylerdeki okullaşma oranının arttığı görülmektedir. 1946-47 yıllarında köylerde 19.978 öğretmen, şehirlerde 9.312 ve özel okullarda 916 olmak üzere toplam 30.206 öğretmen görev yapmaktadır.

Demokrat Parti döneminin sonunda, 1959-1960 eğitim döneminde köyde görev yapan eğitimci-öğretmen sayısı 29.402'ye, şehirlerde görev yapan öğretmen sayısı 20.783'e, özel okullarda görev yapan öğretmen sayısı da 1.203'e yükseldi (DİGM, 1959, s. 147).

1950 yılında Türkiye genelinde okur-yazarlık oranı %32.4; bu oran erkeklerde %45.3, kadınlarda ise, %19.4 dolayında bulunuyordu. 1949-50 öğretim döneminde 16.986'sı resmî, 120'si özel olmak üzere toplam 17.106 ilkokul ve bu okullarda 1.591.039 öğrenci öğrenim görürken, 34.822 öğretmen

görev yapmakta idi. Bunlara 6.654 köy eğitmeni de eklendiği zaman, öğretim kadrosu toplam olarak 41.476'yı bulmakta idi. 1960-61 öğretim döneminde ise; 24.244'ü resmî, 154'ü özel ilkokul olmak üzere toplam ilkokul sayısı 24.398'e; öğrenci sayısı 2.866.501'e; özel ilkokullarda ise, öğrenci sayısı 25.057'ye çıktı, bu ilkokullardaki toplam öğretmen sayısı da 62.526'ya yükseldi

1950-51 öğretim döneminde Türkiye'de toplam olarak 364 ortaokul vardı. Bu okullardaki toplam öğrenci sayısı 61.847, öğretmen sayısı da 3.871 idi. 1960-61 öğretim döneminde bu okulların sayısı 622'ye, öğrenci sayısı 273.427'ye, öğretmenlerin toplamı 10.747'ye, bu okullardaki okullaşma oranı ise, %6.4'ten, %19.5'e çıktı.

1950-51 öğretim döneminde 60 olan lise sayısı 1960-61 döneminde %215 kat arttırılarak 129'a; öğretmen sayısı 1.424'ten 2.947'ye, öğrenci sayısı da 19.022'den %350 oranında artarak 66.953'e yükseldi.

Liselerde okullaşma oranı ise 1950'de %1.2 iken, bu oran 1960 yılında %4.6'yı buldu(Albayrak, 2002, s. 859-860). Mesleki ve Teknik Lise sayısı 326'dan 503'e, öğrenci sayısı da 56 binden 98 bine (%96 artış) yükseldi.

Üniversite ve Yüksekokul sayısı 34'ten 49'a, öğrenci sayısı 25 binden 54 bine (2.2 kat artış), okullaşma oranı da %1.5'ten %3.4'e (2.3 kat artış) ulaştı (Çarıkçı, 2002, s. 633).

1950-51 öğretim döneminde Türkiye'de toplam olarak 34 fakülte ve yüksekokul, buralarda görev yapan 1.950 öğretim personeli ve 25.000 öğrenci varken; 1960-61 döneminde bu okulların sayısı 55'e; öğretim personeli sayısı %208 artarak 4.071'e ve öğrenci sayısı da %260 oranında yükselerek 65.000'e ulaştı (Albayrak, 2002, s. 863).

Demokrat Parti döneminde ülke genelinde eğitime yapılan yatırımın etkilerinin Kars'a da yansıdığı açık bir şekilde görülmektedir. 1946-1950 döneminde 8.780.442.94 lira olan harcama miktarı, 1951-1955 döneminde 18.061.286.41 liraya, DP'nin son döneminde, 1956-1960 yılları arasında, ise 40.990.517.56'ya yükseldi. Eğitimde kişi başı harcama miktarının ise 23.04 TL'den 44.03 TL'ye ve son olarak da 83.72 TL'ye yükseldiği görülmektedir.(Aşgın, 2000, s. 160-164).

1947 yılında Kars ilinin bütçesi 1.590.683 liradır. Bu paradan mili eğitime ayrılan miktar 597.319 lira ve yüzde olarak genel bütçeye oranı %37,55'tir. Bu paradan eğitmenli köy ilkokullarına ayrılan rakam 110.293 lira, gündüz ilkokullarına ayrılan rakam ise 519.219 liradır. Toplamda harcanan para ise 629.512 liradır (DİE, 1948, s. 257).

Tablo 6: 1946-1960 Yılları Arası Milli Eğitim Bakanlığı Eliyle Yapılan Kamu Harcamaları

Yıllar	1946-1950		1951-1955		1956-1960	
	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran
Kars	8.780.442.94	%2.14	18.061.286.41	%1.81	40.990.517.56	%1.66
Doğu illeri	62.116.773.97	%15.12	162.319.960.08	%16.29	392.741.743.64	%15.93
Ülke Geneli	410.779.775.76	%100	996.331.242.82	%100	2.465.273.867.17	%100

Kaynak: (Aşgın, 2000, s. 160-164)

Demokrat Parti'nin 10 yıllık iktidarının ilk ve son yıllarında Kars'taki ilköğretim okullarının sayılarına bakacak olursak, 1950-51 döneminde 20'si şehir merkezlerinde, 413'ü köylerde olmak üzere toplam 433 okul mevcuttur (DİE, 1951, s. 51). DP'nin son dönemi olan 1959-60 döneminde ise 31 şehir merkezlerinde, 450 köylerde olmak üzere toplamda ilkokul sayısı 481'dir (DİE, 1960, s. 41). Bu rakamlara göre Kars'ta 10 yıllık süre zarfında şehir merkezlerinde 11, köylerde 37, olmak üzere toplamda 48 yeni okulun faaliyete geçtiğini görmekteyiz.

1951-52 senesinde Kars'ta 7 ortaokul mevcutken (DİE, 1953, s. 146) 1951-52 döneminde eğitime başlayan Posof Ortaokuluna (DİGM, 1952, s. 5) aynı dönem Göle Ortaokulu, 1952-53 döneminde Arpaçay Ortaokulu ve 1953-54 döneminde eğitime başlayan Çıldır Ortaokulu eklendi (DİGM, 1960, s. 110-111). Lise olarak ise sadece Kars Lisesi eğitime devam etmekteydi.

2.4. Diyanet Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

Diyanet alanında yapılan kişi başı kamu harcamaları en fazla nominal artışın yaşandığı alandır. Kişi başına gerçekleşen kamu harcamaları ülke genelinde 1946-1950 döneminde ortalama 0.61 iken, 1951-1956 döneminde yaklaşık dört kat artarak 2.39 TL'ye çıkmış, 1956-1960 döneminde ise iki katından fazla bir artışla 5.41 TL düzeyine yükselmiştir. Kars'a Diyanet İşleri Başkanlığı eliyle yapılan harcamaları 1946-1950 döneminde 108.065.74 lira, 1951-1955 döneminde 387.114.74 lira ve 1956-1960 döneminde 1.096.281.13 lira olarak gerçekleşti. Kişi başına düşen miktarı doğu illeri ortalamasının altında olmakla beraber, 1946-1950 döneminde 0.28 TL, 1951-1956 döneminde 0.94 TL ve 1956-1960 döneminde 2.25 TL olarak gerçekleşmiştir (Aşgın, 2000, s. 188-191).

Tablo 7: 1946-1960 Yılları Arası Diyanet İşleri Başkanlığı Eliyle Yapılan Kamu Harcamaları

Yıllar	1946-1950		1951-1955		1956-1960	
	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran
Kars	108.065.74	%0.95	387.114.74	%0.77	1.096.281.13	%0.84
Doğu illeri	1.807.715.15	%15.83	7.844.411.67	%15.69	21.801.005.28	%16.74
Ülke Geneli	11.422.078.87	%100	49.981.846.31	%100	130.213.640.18	%100

Kaynak: (Aşgın, 2000, s. 188-191)

1944-1945 döneminde TÜİK istatistiklerine göre resmi olarak Kars'ta Kur'an Kursu bulunmamaktadır (DİGM, 1945, s. 138). Resmi ilk Kur'an Kursu 1950-1951 döneminde Ardahan'da açıldı ve bu kursta 27 erkek, 8 kadın olmak üzere toplam 35 öğrenci ders aldı (DİGM, 1951, s. 350-351). 1951-52 senesinde Kars merkezde 5 kadın 15 erkek olmak üzere toplam 20 kişi Kur'an Kurslarında eğitim görüyordu (DİGM, 1951, s. 338). 1952-53 senesinde 22'si kadın olmak üzere toplam 59 kişi kurslara devam etmekteydi (DİGM, 1953, s. 396). 1960 senesinde Kars'ta Kur'an Kurslarının sayısı 3'e yükseldi. Bu kurslarda 3 öğretmen görev yaparken öğrenci sayısı ise 108'dir (DİGM, 1961, s. 389).

1950'li yılların başlarında Evliya Cami, Aliğa Cami, Bülbül Mahallesi, Yeni Mahalle ve İstasyon Mahallesi camileri olmak üzere Kars'ta beş cami mevcuttur (Kars Gazetesi, 1948, s. 1). Bunlara da gelen cemaat sığmadığından dışarılarda bahçede namazlar kılınmakta fakat dışarıya ses tam olarak ulaşmadığı için de sıkıntılar yaşandığı dönemin yerel gazetelerinde göze çarpmaktadır (Kars Gazetesi, 1951, s. 1).

Hükümet konağına, resmi dairelere ve adliyeye giden en işlek caddelerden birisi olan Karadağ Caddesi'nde Rus zamanından kalma bir Rum kilisesi 1945'lerde sökülerek yerinde iyi bir eser yapılması düşünülmekteydi. Bir süre sonra taş yığını olarak göze çarpan bu yerde halkın ibadet ihtiyacını karşılamak gayesinden yola çıkarak, şehrin güzelliğini artıracığı ve mevkii itibarıyla en uygun inşaatın cami olacağı kanaatine varıldı. Nihai olarak 19 Haziran 1955 tarihinde caminin temeli atıldı. Diyanet İşleri Başkanlığı 1957 bütçesinin camilere yardım tertibinden Kars Merkez Cami için 60.000 lira tefrik etti. Bu paranın 30.000 lirası hemen gönderildi, geri kalan kısmının da Haziran ayında gönderileceği bildirildi. Ayrıca Özel İdareden 2.000 lira yardım yapıldı (Ekinci Gazetesi, 1957, s. 1).

Merkez Camii inşaatına 400.000 liradan fazla meblağ sarf edildi. Bu

paranın 170.000 lirası Vakıflar Genel Müdürlüğünden, 35.000 lirası belediyeden, 30.000 kadarı özel idareden ve geri kalan kısmı da halkın yardımlarından temin edildi (Ekinci Gazetesi, 1958, s. 1). 19 Haziran 1955 tarihinde temeli atılan çifte beyaz minareli Kars Merkez Cami 6 Şubat 1959 Cuma günü kalabalık bir cemaat huzurunda ibadete açıldı (Ekinci Gazetesi, 1959, s. 1).

2.5. Tarım Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

Cumhuriyetin kurulduğu dönemde her alanda olduğu gibi tarım alanında da geri ve ilkel bir üretim biçimi devralındı. 1923- 1949 yılları arasında tarımın gelişmesine yönelik vergi, toprak mülkiyeti ve kredi konularında önemli düzenlemeler yapıldı. Bu bağlamda aşar vergisi kaldırıldı, tarımda özel mülkiyet hakkı tanındı, topraksız köylüye toprak dağıtıldı. Büyük krizle birlikte tarımsal ürünlerin ihracatı azaldı, devlet çiftçiye korumak amacıyla destekleme alımlarına başladı ve bu amaçla Tarım Satış Kooperatifleri kuruldu. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarımsal üretimdeki dalgalanma nedeniyle tarım sektörünün büyüme hızı, nüfus artış hızının altında gerçekleştiğinden, mal kıtlıklarının ortaya çıkardığı karaborsanın önüne geçilemedi (Takım, 2012, s. 166). İkinci Dünya Savaşı yılları, savaşın uzaması, seferberlik ilanı sonucu tarlaların boş kalması ve olumsuz iklim koşulları nedeniyle, gıda ürünlerinin tedarikinde ciddi darlıkların ve kıtlıkların yaşandığı bir dönem oldu (Emiroğlu, Koçyiğit & Kesici, 2012, s. 85).

Türkiye hububat üretiminde kendine yeten, hatta ihracat yapan bir ülke konumundaydı. Buğday ihracatı 1939 yılında 23.318 tondan 1940 yılında 63.378 tona çıktı. Bu düzeyde ihracat ancak 1946 yılında, o da 33.777 ton gibi düşük bir değere yaklaşabildi. Savaş nedeniyle tarımsal üretim ciddi bir biçimde düştü ve bunun sonucu olarak da bütün kentlerde iâşe sıkıntısı baş gösterdi. Birçok gıda ürünü karaborsaya düşerken, özellikle un darlığı nedeniyle ekmek karneye bağlandı. Un ve şeker sıkıntısı nedeniyle pasta ve benzeri unlu yiyeceklerin yapılması da yasaklandı (Oktar & Varlı, 2010, s. 2).

Kars, bulunduğu konum ve taşıdığı bazı olumsuz coğrafi özellikler nedeniyle geniş çaplı tarım faaliyetlerine müsait değildir. Bu nedenle soğuğa dayanıklı tarla ürünlerinin ekimine öncelik verilmiş ve tahıl ürünlerinin ilk sırada yer alması sağlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında toplam 1.840.600 hektarlık yüzölçümüne sahip olan Kars'ta çeşitli türlerin ekili olduğu alan 1949 yılında 89.426 hektar iken, 1952 yılında çok büyük bir artış yaşandı ve 173.464 hektara yükseldi. Bu artışta şüphesiz çiftçiye topraklandırma kanunu doğrultusunda yapılan toprak dağıtımının etkisi çok büyüktür. Aynı dönemde nadasa bırakılan alan ise 94.650 hektar iken çayır ve mera alanları 1.046.969 hektardır. 1952 yılında bağ ve bahçeler toplam yüzölçümü içerisinde 165 hektar

alana sahipti, 5.358 hektar da sebzelik ve meyvelik alan bulunmaktaydı. Tarım dışında kalan toprakların 36.092 hektarı orman iken ürün getirmeyen topraklar 483.902 hektardır (DİE, 1954, s. 4). 1954 yılında ekili alanlar 276.676 hektara yükselirken nadasa bırakılan alanlar da yükseldi ve 105.600 hektara çıktı. Tarlalardaki artış, çayır ve mera alanları oranının düşmesine sebep oldu ve çayır-mera alanları 932.833 hektara düştü. Bağ ve bahçe alanları da aynı şekilde artarak 195 hektara yükselirken, sebze ve meyvelikler 5.302 hektara kadar düştü. Ürün getirmeyen topraklar ve orman alanlarında herhangi bir artış ya da azalma söz konusu olmadı (DİE, 1955, s. 4).

Tablo 8: 1934-1960 Yılları Arasında Kars'ta Ekilen Zirai Ürün Sahası ve Alınan Mahsul Miktarı

	Ekilen Saha (Hektar)				Alınan Mahsul (Ton)			
	1934/38	1946/50	1954/55	1959/60	1934/38	1946/50	1955	1960
Buğday	73.232	51.986	155.000	124.764	72.887	45.668	180.968	94.450
Arpa	81.377	38.212	99.473	124.080	90.512	41.871	138.244	60.300
Çavdar	4.731	1.472	3.165	2.181	3.476	1.294	1.932	2.099
Yulaf	58	17	-	-	119	5	-	-
Kaplıca	12	189	67	-	12	121	19	-
Mısır	2.039	743	328	533	1.873	1.253	400	570
Darı	165	61	130	149	187	73	4	120
Pirinç	435	288	505	350	1.280	379	1.222	980
Mahlût	350	949	845	1.321	310	622	714	1.340

Kaynak: (DİE, 1951, s. 100 ve DİE verilerinden faydalanılmıştır.)

1952 yılında Kars'ta tarım alanında kullanılan aletlere baktığımız zaman, 2 adet mibzer (sandıklı), 16 hububat mibzeri (traktörle çekilen tohum ekme aleti), 2 pamuk mibzeri, 5 çift sıralı çapa (hayvanla), ilaçlama alanında ise 65 püskürtme ve 10 toz serpme aleti mevcuttur (DİE, 1953, s. 258). 1950 yılında Kars'ta 13 ziraat müdür ve memuru (DİE, 1950, s. 101) görev yaparken, 1957 yılında ziraat müdür ve yardımcılarının sayısının değişmediği görülmektedir (DİE, 1958, s. 105).

8 Temmuz 1954 Perşembe günü Kars'ta, Türkiye Zirai Donatım Kurumu tarafından bir şube açıldı (Kars Gazetesi, 1954, s. 1). Bu nedenle ziraat işletmesi memuru sayısında çok ciddi bir artış oldu 1950 yılında 1 olan ziraat işletmesi memuru sayısı 1957 yılında 97'ye yükseldi (DİE, 1958, s. 105).

Tablo 9: Kars'ta Çiftçinin Kullandığı Zirai Araçlar

Araçlar	Türkiye genelinde zirai araçlar (1952)	Yıllar					
		1948	1952	1954	1955	1956	1957
Karasaban	1.981.550	48.080	28.129	31.624	30.908	25.270	26.750
Pulluk	853.846	6.087	6.346	10.172	10.769	15.220	13.872
Traktör	31.415	8	259	376	283	271	286
Ekremöz	51.374	970	5.183	5.915	5.929	8.300	6.512
Selektör	918	4.138	2	7	10	8	17

Kaynak: (DİE, 1953, s. 13 ve DİE verilerinden faydalanılmıştır)

1946-1960 yılları arasında Kars'a yapılan kamu harcamaları Tablo 10'da gösterilmektedir. Kars'a yapılan kamu harcamaları yıldan yıla artsa da, bu harcamalardan kişi başına düşen oran sürekli azalmıştır. Özellikle DP'nin son döneminde ülkede yaşanan ekonomik sıkıntıların izlerini de son dönem harcamalarında görmek mümkündür.³

Tablo 10: 1946-1960 Yılları Arası Tarım Bakanlığı Eliyle Yapılan Kamu Harcamaları

Yıllar	1946-1950		1951-1955		1956-1960	
	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran
Kars	1.160.126.02	%1.27	2.099.171.42	%1.13	3.993.750.96	%0.90
Doğu İlleri	11.336.229.79	%12.45	28.090.372.92	%15.13	61.359.102.35	%13.81
Ülke Geneli	91.077.973.61	%100	185.605.719.79	%100	444.270.088.69	%100

Kaynak: (Aşgın, 2000, s. 184-185)

2.6. Bayındırlık Alanında Yapılan Kamu Harcamaları

Demokrat Parti tüzük ve programında bayındırlık işleri ve atılması gereken adımlar 79 ve 86. maddelerde ele alınıyordu. Bu maddelerde karayolu,

³ Demokrat Parti döneminde Kars'a tarım ve hayvancılık alanında yapılan en büyük yatırımlardan birisi Iğdır'da açılan Devlet Üretme Çiftliği'dir. Iğdır'da hazineye ait 120-150.000 dekarlık arazi üzerinde Devlet Üretme Çiftlikleri Genel Müdürlüğü tarafından işletme kurulması ve bu bölgenin yasak bölge olmaktan çıkarılması, Tarım Bakanlığı'nın 06.09.1952 tarih ve 52/209-370/12719 sayılı yazısıyla yapılan teklif üzerine, 5143 sayılı kanunun 20. maddesine göre Bakanlar Kurulunun 10.09.1952 tarihli toplantısında kararlaştırıldı (BCA, 030.18.01.02.130.73.2.). Bu kararın alınmasından sonra yapılan hazırlıklar neticesinde, bir yıl sonra, 10 Mayıs 1953 Pazar günü, Iğdır ilçe merkezinin 70 km doğusunda bulunan arazi üzerine yapılan Devlet Üretme Çiftliği parlak bir törenle açıldı (Kars Gazetesi, 1953, s. 1).

demiryolu ve deniz taşımacılığının ekonomideki etkilerinden bahsedilerek, yapılaması gereken çalışmalara değinilmektedir (DP Tüzük ve Programı, 1949, s. 71-72).

DP döneminde karayolları yapımına büyük önem verildi. Güvenlik ihtiyacı sebebiyle Türkiye'yi askeri yönden güçlendirmeye yönelik Truman Yardım Programında yer alan paranın 5.000.000 lirası karayolları yapımına ayrıldı (Kocabaş, 2011, s. 183). 1950 yılında devlet karayollarının uzunluğu 24.306 km iken, bu uzunluk 1960 yılında 26.711 km'ye ulaştı. Türkiye genelinde ise karayollarının toplam uzunluğu, 1950 yılında 48.180 km iken; 1960 yılında % 160.8'lik bir artışla 77.495 km'ye yükseldi. Bu dönem içinde özellikle köy yollarının yapımına ağırlık verildi, 1950 yılında bu yolların toplam uzunluğu 1.100 km'ye ulaştı. İl yollarının uzunluğu aynı dönemde 22.774 km'den, 34.831 km'ye çıkarıldı. Kara taşıtlarının sayısı ise, 45.606'dan, yaklaşık altı katlık bir artışla 269.636'ya ulaştı. 1950 yılında köprülerin toplam uzunluğu 13.000 km ve sayıları da 289 iken; 1960 yılına gelindiği zaman köprü sayısı 1.542'ye ulaştı (Albayrak, 2002, s. 864).

1946-1950 yılları arasında Bayındırlık Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları ülke genelinde 175.071.434.30 lira olarak gerçekleşti. Söz konusu dönem içerisinde bu paradan Kars'a yapılan kamu harcamaları oranı % 0.67, kişi başına düşen harcama miktarı ise 3.10 lira olarak gerçekleşti. 1951-1955 yılları arasında Bayındırlık Bakanlığı eliyle yapılan kamu harcamaları 287.305.554.16 liraya yükseldi. Bu miktardan Kars'a yapılan kamu harcamalarını oranı % 0,74'e, kişi başına düşen harcama miktarı ise 5.21 liraya kadar yükseldi. Fakat bu artışa rağmen Kars'ta gerçekleşen kişi başına bayındırlık harcamaları doğu iller ve iller genel ortalamasının altındadır. 1956-1960 yıllarına bakacak olursak ülke genelinde 341.086.811.80 liralık kamu harcaması gerçekleşirken, bu para içerisinde Kars'ın payı % 1,43 oran ile kişi başına düşen harcama miktarı 9.99 lira olarak gerçekleşti (Aşgın, 2000, s. 139-146).

Tablo 11: 1946-1960 Yılları Arası Bayındırlık Bakanlığı Eliyle Yapılan Kamu Harcamaları

Yıllar	1946-1950		1951-1955		1956-1960	
	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran	Miktar (TL)	Oran
Kars	1.180.919.97	%0.67	2.137.721.98	%0.74	4.875.050.07	%1.43
Doğu İlleri	50.681.932.21	%28.95	48.456.731.96	%16.87	63.894.681.14	%18.73
Ülke Geneli	175.071.434.30	%100	287.305.554.16	%100	341.086.811.80	%100

Kaynak: (Aşgın, 2000, s. 139-146)

Tablo 12’de de görüldüğü üzere, DP’nin on yıllık iktidarı döneminde Kars’ta yollar konusunda olumlu gelişmeler yaşandı. Genel toplamda devlet yollarının uzunluğu 1950 yılında 667 km’dir ve 1959 yılına gelindiğine sadece 4 km yol yapıldığı görülmektedir. Yol uzunluğu hemen hemen aynı kalmasına rağmen, yolların bakım ve onarım işine önem verildiği tablodan anlaşılmaktadır. Yaz kış açık olan yol uzunluğu 1950 yılında 181 km iken, 1959 yılında 603 km’ye ulaştı. Bozuk olan yol uzunluğu ise 486 km’den 68 km’ye kadar düştü. İl yollarında da durum pek farklı değildir. 1950 yılında 633 km olan il yollarının uzunluğu, 10 yıllık DP iktidarı döneminde sadece 18 km artarak 651 km’ye ulaştı. Devlet yollarında olduğu gibi il yollarında da onarım ve bakım çalışmalarına daha çok ağırlık verildiği anlaşılmaktadır. Yaz kış açık olan yol uzunluğu 1950 yılında 144 km iken, 1959 yılında 309 km’ye ulaştı. Bozuk yol ise 1950’de 519 km’dir ve bu rakam da 1959 yılında 342 km’ye kadar düşürüldü.⁴

Tablo 12: 1950-1959 Yılları Arası Kars’ta Yolların Durumu

Yıllar	Devlet Yolları (km)		İl Yolları (km)	
	Yaz-kış açık olan	Bozuk olan yol	Yaz-kış açık olan	Bozuk olan yol
1950	181	486	144	519
1951	151	516	55	605
1952	342	325	70	554
1953	283	384	116	507
1954	283	384	116	507
1955	394	265	120	512
1956	459	200	119	521
1957	497	185	304	336
1958	564	107	314	326
1959	603	68	309	342

Kaynak: (DİE, 1959, s. 456)

II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Kars ve Ardahan illerini kapsayan Sovyet istekleri nedeniyle Türkiye ciddi bir tehdit altındaydı. Bu nedenle Havayolu taşımacılığı noktasında güvenlik açısından yabancıların bölge üzerinde seyahatleri Bakanlar Kurulu kararı ile yasaklandı. Bölgede

⁴ Demokrat Parti döneminin ilk yılında Kars’ta kara nakil vasıtaları sayısı (otomobil, otobüs, kamyon) toplamı 72’dir. Bu vasıtaların sayısında 1957 yılına kadar çok ciddi bir artış yaşandı. 1955 yılına gelindiğinde sayı 190, 1956 yılında 212, 1957’de en uç noktaya 241’e ulaştı. Bu yıldan itibaren bir düşüş yaşandı ve 1958 yılında 226’ya, 1959 yılında 171’e kadar düştü. DP’nin son senesinde 1960 yılında biraz artış yaşanarak sayı 250’ye yükseldi. Bu rakamların içerisinde en fazla yer tutan kamyon olurken, en az yer tutan ise otobüstür (DİE, 1959, s. 463).

yabancıların bulunması bu tarihten itibaren ilgili bakanlıklar tarafından verilecek özel izine tabi olacaktı (BCA, 030.18.01.02.111.55.17.).

Yaklaşık yedi yıl süren gerginliğin ardından Türkiye'nin NATO'ya üye olması ve daha sonra da Stalin'in ölümüyle Sovyet Rusya Türkiye üzerindeki toprak isteklerinden vazgeçtiğini açıkladı. Bu gelişmelerin ardından Erzurum-Kars arasında yasak bölge üzerinde Devlet Hava Yolları uçakları için (Erzurum-Karaorgan-Bardız-Selim-Kars) uçuş yolu ile buna paralel olmak üzere güneyden geçen azami 50 km'lik bir koridorun uçuş emniyet yolu olarak aşağıdaki tedbirler alınmak suretiyle kullanılması, Milli Savunma Bakanlığı'nın 20.09.1952 tarihli ve 128614 sayılı yazısı üzerine Bakanlar Kurulunca 22.09.1952 tarihinde kararlaştırıldı. Uçakların yasak bölge üzerinde seyre başlama ve seyirleri müddetince:

- 1- Kalkıştan evvel bütün yolculara uçuş esnasında yanlarında fotoğraf makinesi ve dürbün gibi şeylerin bulundurulmayacağı, uçuşta pencere perdeleri kapandıktan sonra vazifeli personel tarafından açılıncaya kadar hiçbir suretle açılmayacağı hakkında talimat verilmesi,
- 2- Seyir esnasında pencere perdelerinin sıkı suretle kapalı tutulması,
- 3- Yolcuların yanlarında arazi etüdü yapmaya yardım edecek fotoğraf makinesi dürbün gibi vasıtaların bulundurulmaması ve mevcut olanların toplatılması,
- 4- Uçaktaki vazifeli personelin, yolcuların talimat dahilinde hareket edip etmediklerini kontrol etmeleri için kendilerine talimat verilmesi (BCA, 030.18.01.130.67.19.).

1951 yılının Aralık ayında Devlet Havayolları Genel Müdürlüğü 1952 ilkbaharından itibaren Domini tipi uçaklarla yapılan Ankara-Samsun hava hattını kapatma kararı aldı. Buna karşılık Douglas tipi uçaklarla İstanbul-Ankara-Samsun-Trabzon-Erzurum ve Erzurum Kars hattı işletmeye açılacaktır. Bu nedenle hazırlıklar yapılmaya başlandı (Kars Gazetesi, 1951, s. 1). Yukarıda değinildiği üzere uçuşa yasak bölge üzerinde yolcu uçaklarının uçuşuna Milli Savunma Bakanlığı'nın izin vermesinin ardından, 25 Eylül 1952 tarihinden itibaren Kars'a yolcu uçağı seferleri başladı. Devlet Hava Yollarının 38 numaralı Efe uçağı sekiz yolcusuyla Kars'a geldi (Kars Gazetesi, 1952, s. 1). Kars'ın bir kış memleketi olması ve pistin toprak olması sebebiyle kış aylarında uçak seferlerine ara veriliyordu (Birlik Gazetesi, 1953, s. 1).

1930'lu yıllara kadar kullanılan dar hatlı Sarıkamış-Erzurum demiryolu, 1957 yılında normal hatta dönüştürüldü ve böylece Erzurum-Sarıkamış- Kars arasında, diğer hatlarla uyumlu, direkt bağlantı kuruldu (Yavuz & Tavukçu, 2012, s. 295). Erzurum-Horasan demiryolu hattı 1949 yılında, Horasan-Sarıkamış, Sarıkamış-Kars demiryolu da 1961 yılında yapıldı. Dar hat (dekovil)

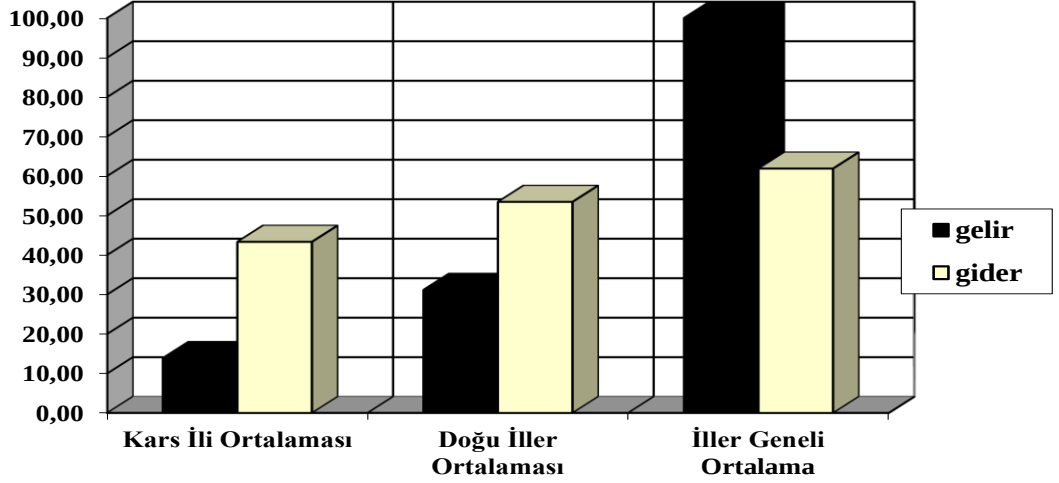
olarak işletilen Horasan-Sarıkamış arasındaki bağlantı 1961 yılında, geniş hat olarak çalışan Sarıkamış-Kars, Kars-Akyaka arasındaki bağlantı da 1973 yılında normale dönüştürülerek yeniden hizmete açılacaktır (Cumhuriyetin 75. Yılında Kars, 1999, s. 143).

Tablo 13: 1946-1960 Yılları Arasında Kars'ta İnşa Edilen Devlet Yapıları

Adı	Yılı	İnşa Edilen Tesis
Maliye	1945	Göle inekhanesi müdüriyet binası inşaatı
Maliye	1947	Arpaçay hükümet binası inşaatı
Maliye	1951	İğdır hükümet konağı inşaatı
Adalet	1952	Arpaçay cezaevi inşaatı
Adalet	1953	Ardahan cezaevi İnşaatı
Sağlık	1954	Arpaçay sağlık merkezi İnşaatı
Sağlık	1954	Tuzluca sağlık merkezi İnşaatı
Adalet	1954	İğdır cezaevi İnşaatı
Eğitim	1954	Kars Lisesi 1. Kısım İnşaatı
Maliye	1955	Posof hükümet konağı İnşaatı
Sağlık	1955	Kars verem savaş binası İnşaatı
Maliye	1956	Digor hükümet konağı İnşaatı
Adalet	1956	Sarıkamış cezaevi İnşaatı
Eğitim	1957	Kars Lisesi 2. Kısım İnşaatı
Sağlık	1957	Göle inekhanesi 2. Kısım İnşaatı (onarım)
Tarım	1957	Digor hükümet konağı inşaatı
Maliye	1957	Tuzluca sağlık merkezi İnşaatı
Maliye	1957	Posof hükümet konağı 2. Kısım İnşaatı
Maliye	1958	Kağızman sağlık merkezi İnşaatı
Sağlık	1960	Kağızman sağlık tesisleri İnşaatı

Kaynak: (Kars İl Yıllığı, 1973, s. 149)

Tablo 14: Kars İlinde 1946-1960 Yılları Arasında Gerçekleşen Toplam Kamu Harcamaları ve Kamu Gelirleri (Kişi başına ortalama TL olarak)



Kaynak: (Aşgın, 2000, s. 230)

3. SONUÇ

Türkiye'nin Kafkaslara açılan kapısı konumunda olan Kars, uzun süren Osmanlı hakimiyetinin ardından 1877-78 Osmanlı-Rus harbinin neticesinde Ruslara savaş tazminatı olarak verildi. Rus işgali altında kırk yıl geçiren şehir, aynı zamanda Ermeni çetelerinin zulümlerini de gördü. Kazım Karabekir tarafında kurtarılan ve Türkiye topraklarına dahil edilen Kars, geçirdiği bu sıkıntılı dönemler nedeniyle sosyo-ekonomik açıdan da türlü zorluklarla mücadele etmek zorunda kaldı. Cumhuriyetin ilk yıllarında bölgeye yapılan yatırımlar az ve yetersizdi.

İkinci Dünya Savaşı tehlikesinin sona ermesinden sonra Türkiye'de siyasi alanda çok ciddi değişimler yaşandı. 1946'da kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 seçimlerinde tek başına iktidara geldi. Demokrat Parti döneminde ülkenin her tarafına ciddi yatırımlar yapılırken, Kars'ta bu yatırımlardan belirli oranda nasibini aldı. Özellikle sağlık alanında çok önemli gelişmeler yaşandı. 1946'da 2 olan hastane sayısı, Demokrat Parti döneminin sonunda 12'ye yükseldi. Yatak sayısında ve sağlık personeli sayısında da aynı oranda artış yaşandı. Eğitim alanında yapılan yatırımlar, okullaşma oranı ile beraber, okur-

yazar oranında da önemli artışlar yaşanmasını sağladı. Şöyle ki, Demokrat parti döneminde mevcut okullara ek olarak 48 ilkokul ve 4 ortaokul yapıldı. Demokrat Parti dönemi boyunca yapılan yatırımlarda en fazla artışın yaşandığı alan diyanet alanıdır. Kars'ta da Kur'an kursları ve cami inşaatlarında bu yatırımların etkisini görmek mümkündür.

Kars ekonomisinin can damarını oluşturan tarım ve hayvancılık alanında yapılan yatırımlar şüphesiz bölge ve ülke için büyük önem arz ediyordu. Çiftiyi topraklandırma kanunu doğrultusunda yapılan toprak dağıtımı, ekili alanların önemli ölçüde artmasını sağladı. Buna paralel olarak zirai araçlarda yaşanan artış ve modernizasyon, tarımda kaliteyi ve alınan mahsulün artmasını sağladı. Demokrat Parti döneminde tarım alanında önemli yatırımlar yapılırken, buna ek olarak elde edilen ürünlerin piyasaya sürülmesi hedefleniyordu. Bunun içinde, köylünün mahsulünü kolayca şehir merkezine ulaştırması hayati derecede önemliydi. İşte bu noktada da bayındırlık alanında yatırım yapılması, ulaşımın kolaylaşması gerekmektedir. Bu politika doğrultusunda, 1950 yılında Kars'ta nakil vasıtalarının sayısı 72 iken, 1960 yılında 250'ye kadar yükseldi. Buna ek olarak yol yapımında önemli gelişmeler yaşandı.

Sonuç olarak, Demokrat Parti'nin iktidarda olduğu 1950-1960 yılları arasında Kars'a yapılan yatırımlar şehrin ve şehir halkının sorunlarını tamamen çözmesede, sonraki dönemlerde yapılacak yatırımlar için önemli bir başlangıç noktası oldu.

4. KAYNAKÇA

- Ak, B. (2002). Türkiye cumhuriyetinde sağlık işleri, *Türkler*, (17), 419-435.
- Albayrak, M. (2002). DP hükümetlerinin politikaları, *Türkler*, (16), 855-877.
- Arslan, Z. (2011). *Demokrat parti döneminde trabzon (1950-1960)*, Yayınlanmış Doktora Tezi, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Aşgın, S. (2000). *Cumhuriyet döneminde doğu anadolu'ya yapılan kamu harcamaları (1946-1960)*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Cumhuriyetimizin 75. yılında Kars*, (1999). Ankara: Kars Valiliği Yayınları.
- BCA, 030.18.01.02.130.73.2.
- BCA, 030.10.65.433.3.1.
- BCA, 030.18.01.02.111.55.17.
- BCA, 030.18.01.130.67.19.
- Birlik Gazetesi, 1953.
- Çarıkçı, E. (2002). *Menderes döneminde ekonomik ve sosyal gelişmeler*, *Türkler*, (17), 623-630.
- Demokrat parti tüzük ve programı*, (1949), Ankara: Doğu Matbaası.
- DİE, (1949). *Milli eğitim ilköğretim istatistikleri 1947-48*, İstanbul: Pulhan Matbaası.
- DİE, *Milli eğitim ilköğretim istatistikleri 1950-51*, Ankara.
- DİE, (1963). *Milli eğitim ilköğretim istatistikleri 1953-60*, Ankara.

- DİE, (1953). *1953 istatistik yılığı*, Ankara.
- DİE, (1954). *Zirai bünye ve istihsal 1946-1953*, Ankara.
- DİE, (1955). *1946-1954 zirai bünye ve istihsal*, Ankara.
- DİGM, (1950). *1950 İstatistik yılığı*, Ankara.
- DİGM, (1960). *1959 İstatistik yılığı, Milli Eğitim İstatistiğı*, Ankara.
- DİGM, (1947). *Maarif istatistikleri meslek, teknik ve yüksek öğretim, 1944-1945*, , Ankara: Pulhan Matbaası.
- DİGM, (1951). *Maarif istatistikleri meslek, teknik ve yüksek öğretim, 1950-1951*, Ankara: Biricik Matbaası.
- Ekinci Gazetesi, 1957.
- Emiroğlu, A. & Koçyiğit, N. & Kesici, S., (2012). Demokrat parti yönetiminde ekonomik politikalar, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (8), 73-92.
- Kars Gazetesi, 1951.
- Kocabaş, S. (2001). *TC devleti tarihi 5, Menderes dönemi demokrat parti iktidarı ve 27 mayıs 1960 darbesine giden yol (1950-1960)*, İstanbul: Bayrak Matbaacılık ve Yayıncılık.
- Koraltürk, M. (2002). 1923-1960 Türkiye ekonomisi, *Türkler*, (17), 581-597.
- Oktar, S. & Varlı, A. (2010). Türkiye’de 1950-54 döneminde demokrat partinin tarım politikası, *Marmara Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 28 (1), 01-22.
- TBMM, Tutanak dergisi, (1951). Dönem 9, C:6, T:1, 30.03.1951.
- Takım, A. (2012). Demokrat parti döneminde uygulanan ekonomi politikaları ve sonuçları, *Ankara Üniversitesi, SBF Dergisi*, 67(2), 157-187.
- Tokatlıoğlu, İ & Öztürk, F. (2008). 1950-1980 yılları arasında Türkiye’de uygulanan para ve maliye politikalarının etkinliği, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, 19 (66), 155-174.
- Yavuz, M. & Tavukçu, A. Y. (2012). Doğukapı-Akyaka-Kars-Sarıkarnış-Erzurum eski demiryolu hattı ve mimari yapılanması, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, (29), 293-312.